

Свидна Михайлова, гл. ас. д-р

Институт за литература – Българска академия на науките

ПРЕСЪЗДАВАНЕ НА НАЦИОНАЛНО ОБАГРЕНА ЛЕКСИКА НА ЧУЖД ЕЗИК. ОБРАЗЪТ НА ДОН КИХОТ В ИЗБРАНИ ПРЕВОДИ

Резюме. Лексемите, носещи специфичен културен заряд и подтекст в своята родна среда, се оказват едно от най-трудните препъникамъчета за преводачите на литературен текст. В това изследване си поставяме за цел да достигнем до същността на културно маркираните понятия, които откриваме още в самото начало на романа „Дон Кихот“, и да анализираме дали и как е възможно те да бъдат пресъздадени на чужд език в своята пълнота, като наблюдаваме работата на преводачи от различни езикови групи и от различни исторически периоди. Посредством няколко кодови имена и понятия, в няколко изречения, образът на рицаря в оригинала бива изграден почти вещественно – с мястото, от което произхожда, с титлата му, с копието и щита му, с хранителните му навици, с облеклото му (придаващи му социална и религиозна принадлежност) и не на последно място – с името, което носи. Съществена част от тази „вещественост“ обаче се оказва изгубена или погрешно пресъздадена в разглежданите преводи. Представени са пет от българските, както и по един от френските, английските и руските преводи на произведението. Изборът на чуждоезичните версии е свързан с факта, че българските преводачи до средата на ХХ в. са превеждали романа през посредничеството на френския и руския език, а английският се съпоставя с френския поради времевата близост на създаването им и географската близост на двете приемащи култури. Направен е опит да се очертаят връзките между отделните преводи и влиянията, които те са оказвали един върху друг, както и да се анализират различните стратегии при пресъздаването на национално обогатена лексика през призмата на дефинициите и класификациите на реалиите, предложени от С. Влахов и С. Флорин, както и на теоретичните постулати за езика като културен феномен и за превода – като междукултурен пренос.

Ключови думи: литературен превод, междукултурна комуникация, реалии, Дон Кихот, испанистика

Понятията и имената, тясно обвързани с културата и с бита на определен народ или етнос, представляват един от класическите проблеми в литературния превод. Културно натоварените лексеми носят национален и/или исторически колорит и самобитност, свързани са с адекватното отразяване в превода на спецификите на оригинала и представляват сериозно предизвикателство за преводача. Съществуват различни подходи при пресъздаването на

думи и изрази с липсващи преки или пълни съответствия в приемния език. За илюстриране на многообразието от видове проблемни лексикални полета (специфични понятия от битов, литературен, религиозен, географски, исторически и др. характер) в това изследване ще се спрем върху няколко превода на „Дон Кихот“, осъществени в периода от втората половина на XIX в. до 70-те години на XX в. Проблемът е свързан, от една страна, с преводознанието и с лингвистиката, а от друга – засяга практиката на превода, т.е. възможните решения, към които могат да прибегнат преводачите в своята работа.

Целта на изследването е да се онагледят богатството от конотации (забуквени зад културемите, чиито значения често биват размити или изгубени при превод) и неподозиранията мрежа от връзки между тях, многообразието от преводачески решения по отношение на един и същи казус през различни исторически епохи и в различни географски райони, както и да се очертаят връзките между отделните текстове. Анализирани са богат емпиричен материал от избрани преводи на български, френски, английски и руски език: преводът на Трайко Китанчев от 1893 г.¹, на Димитър Подвързачов от 1928 г.², на Димитър Симидов от 1939 г.³, които ползват посредничеството на руските и френските преводи; на Петър и Тодор Нейкови от 1947 г.⁴, които за първи път превеждат романа от езика на оригинала; и на Тодор Нейков от 1970 г.⁵ Използваните чуждоезични версии, с които ще съпоставим българските, са един от френските преводи – на Луи Виардо от 1863 г.⁶; един от английските му преводи от 1885 г. – дело на Джон Ормсби⁷ – и един от руските преводи – на Николай Любимов от 1953–1954 г.⁸ Върху тази основа ще се опитаме да очертаем връзките между отделните преводи и евентуалните влияния, които те са оказвали един върху друг.

---

¹ Дон Кихот Ламаншки. Съчинение на Мигуел Сервантес де Сааведра. В две части. Преведено по руският превод на В. Карелин и френският превод на Dumas Hinard. Част I. Премия на литературно-научното списание „Мисъл“. София, Печатница Янко С. Ковачев, 1893. – 508 стр.

² Мигуел Сервантес. Дон-Кихот Ламаншки. Роман в две части. От пълния руски превод на Л. А. Мурахина. Превел Д. Подвързачов. С илюстр. от Густав Доре, Бертал и Форест. Ч. I. София: Радикал, 1928. – 452 стр.

³ Сервантес. Дон Кихот Ламаншки. Преведе Д. Симидов. С предговор от Пиер Мерен. Корица от Илия Бешков. Ч. I и II. Книгоиздателство Игнатов – София, 1939. – 1038 стр.

⁴ Мигел де Сервантес Сааведра. Знаменитият идалго Дон Кихот де Ла Манча. Превод: Петър и Тодор Нейкови. Превод на стиховете: Хенри Левенсон. Илюстрации: Гюстав Доре, Бертел и Форест. Ч. I. Книгоиздателство Прогрес – София, 1947. – 704 стр.

⁵ Мигел де Сервантес Сааведра. Знаменитият идалго дон Кихот де Ла Манча. Превел от испански: Тодор Нейков. Превод на стиховете: Стоян Бакърджиев. Ч. I. София: Народна култура, 1980. – 514 стр..

⁶ M. de Cervantès. Don Quichotte de la Manche. Tome I. Éditions Rencontre, Lausanne, 1967. – 590 p.

⁷ Miguel de Cervantes Saavedra. Don Quixote: <http://www.gutenberg.org/files/996/996h/996-h.htm#ch41b>.

⁸ Мигель де Сервантес Сааведра. Хитроумный идалго Дон Кихот Ламанчский: <http://originalbook.ru/don-kihot-migel-de-servantes>.

Много е писано по темите за межкултурния обмен, за специфика на националното в литературата и в превода, както и за същността, класификациите и техниките за пресъздаване на национално обогатена лексика. Тук ще споменем само най-важните теоретични разработки и понятия, които са пряко свързани с темата на изследването. Те се отнасят до връзката, съществуваща между езика и културата, и по-конкретно – до възприемането на тази култура в чужда за нея среда, което се осъществява посредством превода. С развитието на преводната теория концепциите за превода търпят съществена трансформация – през 60-те години на XX в. той бива възприеман предимно като езиково явление, през 70-те и 80-те години на него започва да се гледа като на културно явление, през 90-те години вече се говори за културен поврат в преводознанието, което все по-често се свързва със сравнителното литературознание; появява се тенденция към преодоляването на изначалната опозиция между лингвистичния и литературоведския подход, като се търси обединяване между лингвистичните, културологичните и прагматичните аспекти на превода⁹. Хумболт говори за езика като за дух на народите; Катарина Райс и Ханс Вермеер възприемат езика като елемент на културата, културата – като норми в общество и начините на изразяването им, а превода – като межкултурен пренос или трансфер – многопластов процес на прехвърляне на теми, сюжети, образи и информация от изходната в приемащата култура. К. Райс и Х. Вермеер прилагат понятието за еквивалентност на Чарлз Тейбър и Юджийн Найда, като твърдят, че най-малката преводна единица е текстът като цяло, а не думата.¹⁰ От своя страна Гидеон Тури¹¹ разглежда превода като относително понятие заради зависимостта му от историческите и културните фактори, откъдето следва, че за да бъдат дефинирани неговите закономерности, трябва да се изучават не конкретните текстове, а множество преводи на един и същи оригинал, като се отчете хронологичната последователност на тяхното появяване в дадена култура; тук намира своето място и теорията за полисистемата на Итамар Евен-Зохар от 70-те години на XX в., която се свързва със сбора от литературните системи или с всичко, появило се в определена култура (включително нелитературните системи)¹². Само едно десетилетие след появяването си, тази теория се сближава с преводознанието дотолкова, че границите между тях почти се размиват; за разлика от повечето теоретични направления в науката за превода, тя не е насочена към текста и се занимава с него единствено в рамките на неговия културен контекст.

Националната литература, като част от националната култура, обуславя преводната, но и търпи нейното влияние. Това се отнася не само до идей-

---

⁹ НАЙДЕНОВА, Й. *Унгарските реалии в контекста на културния трансфер*. София: Изток-Запад, 2012, с. 11.

¹⁰ ГЕНЦЛЕР, Е. *Съвременни теории за превода*. В. Търново: Пик, 1999.

¹¹ TOURY, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Shanghai Foreign Language Education Press, 2001, pp. 55–65.

¹² EVEN-ZOHAR, I. Polysystem studies. – *Poetics today*, vol. 11, № 1, 1990, pp. 10–11.

ния план, до стила и композицията на произведенията, но и до самия език на приемащата култура, който бива развиван и обогатяван в процеса на превода. „Сравнителният/компаративният анализ трябва да включва преди всичко съпоставка на различни култури (а не само на отделните литератури), като се стреми да предава информация за Другия, за Другостта в широкия смисъл на думата, също за културната символика.“¹³ От друга страна, понятието „национално“, включващо езика, бита, обичаите и поверията, фолклора, носиите и орнаментите в тях, не е статично – то също се променя паралелно с развитието на нацията и на културата ѝ.¹⁴ По тази причина някои от културемите в произведения, създадени в отминали исторически епохи, придобиват смисъла на такива и могат да останат неразбрани не само в преводите им на чужд език, но и от съвременните носители на езика на оригинала.

Безеквивалентната лексика е пряко свързана с националната идентичност, с уникалната атмосфера на произведението, но и е най-трудно преводимият езиков елемент. Културологичните параметри на превода се свеждат до национално обогатената лексика, която различните автори представят като реалии (национално специфични думи, езиково маркирани елементи), културемии или културно маркирани думи и изрази. Теоретиците на превода насочват вниманието си към тях едва след средата на ХХ в. Многобройни и нееднозначни са дефинициите, класификациите и начините за пресъздаване на този вид лексика, предлагани от различните автори. Българските теоретици на превода (Искра Ликоманова, Иванка Васева, Илиана Владова) се позовават в голяма степен на руската преводаческа школа – една от първите класификации принадлежи на Леонид Бархударов, а най-подробното и основополагащо изследване в областта е на Сергей Влахов и Сидер Флорин – „Непреводимото в превода“. Сред по-актуалните изследвания по темата изпъкват тези на Йонка Найденова и Ирена Кръстева.

Според определението на С. Влахов и С. Флорин „реалиите са думи (и словосъчетания), обозначаващи обекти, характерни за живота (бита, културата, социалното и историческото развитие) на един народ, и относително чужди за друг; като носители на национален и исторически колорит, те поначало нямат точни съответствия (еквиваленти) в други езици и следователно не се поддават на превеждане на „общо основание“, а изискват особен подход“¹⁵. За пресъздаването им в чуждия език е необходимо преводачът да разполага с фоновии знания относно действителността, представена в оригиналния текст, т.е. да познава достатъчно добре не само приемащата култура, но и културата, която е създала произведението. Факторите, които обуславят избора на преводача при пресъздаване на реалии, са характерът на текста, същността и значимостта на реалията в контекста, за каква аудитория е пред-

---

¹³ НАЙДЕНОВА, Й. Цит. съч., с. 21.

¹⁴ ВАСЕВА, И. *Стилистика на превода*. София: Наука и изкуство, 1989, с. 206–207.

¹⁵ ВЛАХОВ, С., ФЛОРИН, С. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство, 1990, с. 33–34.

назначен преводният текст и др. Съществуват различни подходи и различни класификации на похватите за предаването на реалиите. Всички те се свеждат до два основни начина: транскрипция и превод, като под последния се подразбира не замяната на реалитета с еквивалент, какъвто тя няма, а субституирането ѝ или предаването ѝ с подходящ аналог. С. Влахов и С. Флорин разглеждат превода като замяна и обособяват множество подкатегории: 1. неологизъм: а) калка, б) полукалка, в) усвояване/приспособяване, г) семантичен неологизъм; 2. Замяна на реалия с реалия; 3. Приблизителен превод: а) родово-видова замяна, б) функционален аналог, в) описателен превод (описание, обяснение, тълкуване); 4. Контекстуален превод. Въз основа на тази класификация и на по-опростената класификация на И. Васева Й. Найденова обобщава, че в специализираната литература все повече се изтъкват и налагат – предвид предложенията на руската, а и на българската школа – общовъзприети похвати на превеждането: транскрипция и транслитерация; калкиране; аналогичен превод (наричан още приблизителен или асоциативен – търсенето на аналог в езика и културата на превода); описателен превод (наричан още разяснителен превод или експликация, включващ разкриването на значението на чуждата дума с помощта на разгърнати словосъчетания с акцент върху същественото).¹⁶ Един от възможните подходи за превеждането на реалии е тълкуването им с коментари в края на книгата, което пък откъсва читателя от проследяването на сюжета. Трябва да се прецени значението на дадена реалия в конкретния текст и необходимостта от нейното осмисляне и пресъздаване – дали да е подробно или само щрихирано.

Тук стигаме до въпроса за пренасянето на националния и историческия колорит на оригинала в превода. Иржи Леви например разглежда рицарската култура като историческо явление, което налага преводачът да открие подходящи решения за пресъздаване на историческите реалии, като облекло, оръжие, особености на етикета и психологически черти. „Дон Кихот“ обаче е написан на неутрален език и не е притежавал специфични исторически или национални краски за съвременниците си, затова би трябвало да се превежда на приемащия език без никакви украшения и архаизми¹⁷. Дали това действително е така, предстои да видим при анализа на конкретните примери, тъй като някои от преводачите придават голямо значение на рицарските атрибути на идалгото. В превода на Т. Нейков, например, в края на всяка от двете части на „Дон Кихот“ откриваме истинска малка „енциклопедия“ на живота в Испания от времето на Сервантес.

Национално обогатената лексика в „Дон Кихот“ обхваща всички онези елементи, които са специфични за културата на Испания от края на XVI в. и началото на XVII в. и които създават картината на живота в страната от онази историческа епоха. След подробно изследване в „Дон Кихот“ са

---

¹⁶ НАЙДЕНОВА, Й. Цит. съч., с. 139.

¹⁷ ЛЕВЫЙ, И. *Искусство перевода*. Москва: Прогресс, 1973, с. 127–128.

идентифицирани близо триста думи и изрази, носители на национален колорит. Вероятно е да сме пропуснали някои от тях, така че е възможно този тип лексеми да са дори повече. Най-голям брой от тях могат да се причислят към следните видове реалии (разделени по предмет според класификацията на С. Влахов и С. Флорин): географски (названия на географски обекти и ендемити), етнографски (ястия, облекло, тъкани, мерни и парични единици, народни песни и танци, музикални инструменти, поверия, празници), обществено-политически (звания, титли, оръжия, военно облекло, военни термини) и религиозни. Бихме си позволили да отграничим още две групи: на смислово натоварените имена (всъщност в романа няма случайни имена) и на литературните реалии, създаващи сложно преплетени интертекстуални връзки, които биха били невидими и напълно неразбираеми за българския читател, ако липсваха преводаческите бележки. Това са имена на автори и произведения от Испанското средновековие и Ренесанс, както и на понятия от тези произведения – измислени, но смислово натоварени персонажи, крепости, кралства и др.

Както вече посочихме, примерите за национално обогатена лексика в романа са стотици и трудно биха могли да бъдат обхванати подробно в изследване от мащаба на настоящото. Въпреки това е направен опит те да бъдат идентифицирани и разпределени по тематични групи, като са анализирани най-представителните от тях, които намират различни и оригинални решения в различните преводи. За да илюстрираме колко богат е текстът на думи и изрази, носещи национална и историческа специфика, ще представим многобройните казуси, които предлага само първият абзац на произведението. В него откриваме множество реалии, от които: една географска (Ла Манча), една обществено-политическа (идалго) и единайсет етнографски (в т.ч. традиционни ястия, тъкани, дрехи и др.: *astillero, adarga, olla, salpicón, duelos y quebrantos, sayo, velarte, calzas, quesada, quijote*). Можем да твърдим обаче, че и обикновени думи и словосъчетания, отнасящи се до хранителните навици на рицаря, които не са обогатени със специфичен национален колорит, тук придобиват статута на реалии, тъй като съдържат информация за неговото социално и икономическо положение (*más vaca que carnero, algún palomino de añadidura los domingos*). Нека да видим как звучи този абзац в канонизирания – смятан за най-пълен и най-добър – български превод на Тодор Нейков, който и до днес остава единственият, осъществен от езика на оригинала:

В едно село на Ла Манча¹⁸, за чието име не искам да си спомня, живееше неотдавна един идалго¹⁹, от ония, които притежават копие, стар щит от биволска кожа, мършав кон и бързонога хрътка. За обед оля²⁰ от варено месо,

---

¹⁸ Стих от испански народен романс. Много често Сервантес започва повествованието си със стих.

¹⁹ Дребен испански благородник.

²⁰ Оля или оля подрида – испанско национално ястие.

по-често говеждо и по-рядко овнешко²¹, за вечеря обикновено кълцано месо, подправено със сол, пипер, оцет и лук, яйца със сланина в събота, леща в петък и по някой гълъб за прибавка в неделя – ето тези ястия изчерпваха три четвърти от доходите му. Останалата четвърт отиваше за облекло: за празник – връхна дреха от веларте²², панталон от кадифе, наречен калсас²³, и пантофи от същия плат, а за делник – дреха от тънък вълнен плат. (...) Казват, че презимето му било Кихада²⁴ или Кесада²⁵, но по този въпрос не са единни авторите, които пишат за него, макар и да има правдоподобни съображения да се вярва, че се е казвал Кехана. Но това не е от особено значение, стига разказът ни в нищо съществено да не се отклонява от истината.²⁶

Само в този абзац в превода на Т. Нейков откриваме девет преводачески коментара, осем от които са свързани с разглеждания проблем. Още тук става ясно, че предпочитаният от преводача похват за пренос на непреводими елементи е посредством подробни бележки, които в повечето случаи обясняват транскрибираните от него понятия, а понякога бележката допълва разширеното обяснение, дадено в тъканта на текста. Ще анализираме подхода на Т. Нейков във всеки един от случаите, като сравним неговите решения с тези на останалите български и чуждоезични преводачи.

Мястото, от което произхожда знаменитият рицар, и загадките около неговото име са разгледани подробно в друго наше изследване по темата, което представя заглавието на романа като една сложна реалия.²⁷ Тук ще се спрем накратко на тях и ще разгледаме по-подробно останалите реалии от етнографски характер. Назоваването на даден град или област води до възникване на определени представи, мисли и усещания у читателите. Тези представи биват различни за хората, които познават мястото (неговите обичаи, миризми, вкусове, характера на обитателите му), и за тези, за които то е далечно и непознато. Името Ла Манча (географска област в централната част на Испания) на пръв поглед не поражда никакви колебания и би могло да се приеме като географска реалия. Но се оказва, че то не е случайно избрано: *mancha* означава „леке, петно“, както и „позорно петно“. Според Бенигно Пальол²⁸ – един от

---

²¹ Овнешкото месо било по-скъпо от говеждото. Като изтъква, че дон Кихот е ял повече говеждо, отколкото овнешко, авторът е искал да каже, че дон Кихот е бил по-скоро беден.

²² Специален черен или син плат за мантии и връхни дрехи.

²³ Калсас – панталони, които в долната си част се стесняват и взимат формата на чорапи.

²⁴ На испански – „челюст“.

²⁵ На испански – „баница със сирене“.

²⁶ Цит. по: М. де Сервантес. Знаменитият идалго дон Кихот де Ла Манча. Ч. I. София: Народна култура, 1980, с. 27.

²⁷ Вж. МИХАЙЛОВА, С. Преводи и интерпретации на заглавието на романа „Дон Кихот“. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет. – Филология*. Том 60, 2022, с. 409–418.

²⁸ PALLOL, B. *Interpretación del Quijote. Primera parte*. Madrid: Imprenta de Dionisio de los Rios, 1893: https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/interpretacion-del-quijote-primera-parte/html/ff37c282-82b1-11df-acc7-002185ce6064_10.html.

тълкувателите на „Дон Кихот“ – това име идва сякаш да подсказва, че първородният грях, с който се раждаме всички, може да бъде изкупен само с лично усилие, със стремеж към постигане на истината, за която говори и самият Сервантес в края на първия абзац от романа. Възможно е това скрито „петно“ да препраща към общественото устройство по онова време.

Във френския превод на Л. Виардо името се появява като *la Manche*, което предизвиква объркване, тъй като се асоциира с едноименния проток. В английския превод е пренесено буквално, със загуба на конотацията, като и тук липсва каквото и да било обяснение. При ранните български преводачи не откриваме никакви смислови препратки и бележки под линия, името обаче бива транскрибирано по различни и неточни начини (слято Ламанча/Ламанчъ при Китанчев и Подвързачов; Ламанша при Симидов – очевидно е повлияването му от френската версия). В руския текст откриваме „селе Ламанчком“, като коментарът е идентичен с този на Т. Нейков, който съобщава, че първите думи от романа „В едно село на Ла Манча...“ са „стих от испански народен романс“.

Що се отнася до **титлата идалго** – тя е нагледен пример за обществено-политическа реалия, която е била транскрибирана в по-ранните преводи и вече е навлязла и усвоена в чуждите езици. Много подобни понятия се оказват думи еднокорени в езика на превода, но други „получават равноправно битие с останалите думи в езика. Това са т. нар. думи-екзотизми“²⁹. Обяснението на значението на понятието в речника на чуждите думи е същото, което дава Т. Нейков в пояснителна бележка: „Дребен испански благородник“. Л. Виардо я пренася дословно (*hidalgo*), Дж. Ормсби я превежда като *gentlemen* – стара английска дума за благородник, Т. Китанчев и Д. Подвързачов я транслитерират като „хидалго“, а Симидов избира „благородник“. В руския превод и в превода на Т. Нейков я откриваме транскрибирана като „идальго/идалго“, а единствено Т. Нейков се опитва да минимизира загубата с помощта на обяснителната бележка. Транскрипцията в този случай е единственият приемлив подход при превод, тъй като привнася полифония в текста, насочва вниманието върху семиотични стойности, както и върху поетичното измерение на оригиналното, екзотично, неповторимо звучене на думата в изходния език³⁰.

Копието на дон Кихот се споменава още в първите редове на романа. Има обаче един липсващ детайл в преводите: понятието *astillero*. Едно от речниковите значения на думата според Испанската кралска академия е „рафт или закачалка, където се окачват копия“. Това е реалия от битов тип,

---

²⁹ КАСАБОВ, И. Предаване на колорит при превод на роден език. – В: *Преводът и родният език*. СПб, 1987, с. 238.

³⁰ HIDALGO, R. D. La transferencia como problema de traducción: Las palabras culturales en textos literarios de no ficción. – In: *Traducción y multiculturalidad*, María Pilar Blanco García (ed. lit.), Pilar Martino Alba (ed. lit.). Madrid: Instituto Universitario de Lenguas Modernas y Traductores, Universidad Complutense de Madrid, 2006, p. 209: https://cvc.cervantes.es/lengua/iulmyt/pdf/traducccion_multiculturalidad/21_hidalgo.pdf.

типична за рицарската култура, но тя е пропусната в преводите на Д. Подвързачов, Н. Любимов (*фамилном копье*) и Т. Нейков, вероятно защото е възприета от преводачите като незначителна, с ниско относително тегло в общата тъкан на текста. И все пак, тя е част от пространството, което обитава дон Кихот и в което няма нищо случайно. Френският преводач е използвал думата *râtelier*, която се отнася до ясла, рафт, на който се подреждат сечива и инструменти, или поставка за оръжия. Така във френския превод откриваме много близка по смисъл реалия – вероятно поради близостта на испанската и френската култури. Подобно е положението и с английската находка *lance-rack*, което буквално означава „закачалка/рафт за копия“. Някои от първите български преводачи са се опитали да пресъздадат реалията, макар да не са вникнали напълно в смисъла ѝ: така се появява странното и неразбираемо словосъчетание „копие на тояга“ при Т. Китанчев и „в предверието на къщата си“ при Д. Симидов.

Щитът на рицаря (*adarga*) е още една реалия, която означава „кожен щит с овална или сърцевидна форма“. Очевидно е, че авторът е избрал не какъв да е щит, а именно сърцевиден, чиято форма го натоварва със символика, пряко кореспондираща с образа на персонажа. Л. Виардо е избрал *ronache*, т. е. близка по смисъл реалия, която означава „кръгъл щит“, но няма и намек за сърцевидната му форма – образността е донякъде изгубена; същото е и при Дж. Ормсби, който се е спрял на *buckler* – историческа реалия, означаваща „малък кръгъл щит“; в руския превод щитът е дъвен („дъвнем щите“), а при българските преводачи откриваме „старовремски щит“ (Т. Китанчев), „стар кръгъл щит“ (Д. Подвързачов), „античен щит“ (Д. Симидов), и „стар щит от биволска кожа“ (Т. Нейков). Единствено Д. Подвързачов, посредством описателния подход, се приближава до същността на реалията, но е необходимо да вземем предвид, че тя би била отразена в своята пълнота, ако вместо като „кръгъл“, щитът бъде представен като „сърцевиден“.

Хранителните навици на дон Кихот, подробно описани още във второто изречение от абзаца, са особено интересни и не по-малко богати на внушения, оказващи се забулени за съвременния читател. Има и други части от романа, в които се говори целенасочено на гастрономическа тема (например при описанието на сватбата на Камачо Богатия, гл. XX, част II, или в разказа за обиколката на Санчо Панса из острова, гл. XLIX, част II). Етнографските реалии се отнасят не само до ястията, но и до дрехите и до материите, които използва дон Кихот и които представят бедността на възвишените хора, и до свързаните с религията обичаи, и до социалните разслоения по време на Испанския златен век. Начинът, по който се е хранел даден човек, е символизирал неговото социално и икономическо положение, религиозната му принадлежност и културата му. По тази причина, детайлното меню на дон Кихот, представено в самото начало на книгата, не е случайно, а основополагащо за изграждането на образа. Обичайният

обяд на идалгото – *оля*, или *оля подрида*, е испанско национално ястие – вид месна яхния, която може да бъде приготвена от различни меса и зеленчуци и която в миналото е присъствала ежедневно на семейната трапеза в много области на Испания. Неин български аналог би могъл да бъде говечът. Тя принадлежи към битовите реалии, които са подгрупа на етнографските според класификацията на С. Влахов и С. Флорин. Френският преводач е използвал замяна с френска реалия, близка до испанската: *pot-au-feu*, което означава ястие с телешко и зеленчуци, подобно на българското телешко варено. В английския превод наблюдаваме пример за въвеждане на чуждата реалия в приемния език посредством транскрибирането ѝ: просто *olla*, без никакво обяснение на понятието в тъканта на текста, нито в бележка под линия. Всъщност този подход е характерен за целия превод на Дж. Ормсби, както и плътното придържане към текста на оригинала, граничещо на места с буквализъм. При българските преводачи реалията е на практика обезличена, като изключим превода на Т. Нейков. При Т. Китанчев четем „един къс варено месо“, при Д. Подвързачов – „една паница супа“, при Д. Симидов – „една тенджерка“ (това всъщност е първото речниково значение на *olla*), при П. и Т. Нейкови – „супа от варено месо“, като подходът във втория превод на Т. Нейков е съвсем различен – думата е транскрибирана и обяснена в бележка. В руския превод отново наблюдаваме транскрипция (*оля*) и обяснение в бележка под линия, което е напълно идентично с това на Т. Нейков („Оля или оля подрида – испанско национално ястие“).

Словосъчетанието *más vaca que carnero* („по-често говеждо и по-рядко овнешко“), отнасящо се до предишната реалия, също представлява характерна и смислово натоварена особеност на испанската действителност от времето на Сервантес. Става дума за състава на ястието *оля* и за вида на месото, използвано в него, което е било показател за социален статус. Някои от преводачите са решили проблема с обяснителна бележка, като например Т. Нейков, който казва следното: „Овнешкото месо било по-скъпо от говеждото. Като изтъква, че дон Кихот е ял повече говеждо, отколкото овнешко, авторът е искал да каже, че дон Кихот е бил по-скоро беден.“ (коментарът е идентичен с тези в по-ранните версии на Т. Китанчев и на П. и Т. Нейкови). Л. Виардо, Дж. Ормсби, Д. Подвързачов, Д. Симидов и Н. Любимов превеждат този израз буквално и го оставят без коментар.

Още едно ястие се появява в оригинала под названието *salpicón* и доказва колко различни могат да са интерпретациите на преводачите според личния им опит и индивидуалните им възприятия на описваната от автора действителност. Става дума за ястие, което в наши дни се асоциира с разядка от риба и морски дарове, а в миналото се е приготвяло от парчета месо – най-често останките от обяда, неизползвани при готвенето на основното ястие. Подправяли ги с лук, пипер, оцет, олио и сол, за да им придадат по-добър вкус. Но думата *salpicón* в съвременния испански се отнася и до сос, приготвен от оцет, олио и сол. За избора на адекватен функционален

еквивалент тук е определящ контекстът – едва ли дон Кихот е вечерял със сос, както са решили някои от преводачите. Л. Виардо например използва френския аналог на соса – *vinaigrette*; а Дж. Ормсби го нарича *salad* (салата или подправка за салата); вероятно повлиян от френския превод, Т. Китанчев също се спира на *винегрет* (с бележка под линия: „един вид сок, направен от оцет, дървено масло, сол и пр.“; едва при Д. Подвързачов вече става дума за „къс месо с лютив сос“, а Д. Симидов отново се връща на соса („сос с подправки“), както се случва и при Н. Любимов („винегрет, почти всегда заменявший ему ужин“); П. и Т. Нейкови улавят същността на реалитета и я предават с описателен превод: „студено месо с дървено масло, оцет и пипер“, но най-точен се оказва преводът на Т. Нейков (също описателен): „обикновено кълцано месо, подправено със сол, пипер, оцет и лук“.

В не по-малко недоумение са изпадали някои от преводачите, когато са се изправяли пред словосъчетанието *duelos y quebrantos*. Става дума за бъркани яйца с *хамон* или сланина – ястие, типично за Ла Манча, но ако декомпозираме израза на съставлящите го думи, излиза „страдания и беда“. Тази изключително интересна реалия е предадена на френски с *des abatis de bétail* (дреболии от добитък), обяснено подробно с идентични бележки под линия както при Л. Виардо, така и при Т. Китанчев:

Ястие на скръб и съкрушение се наричала в Испания един вид чорба, сготвена от вътрешностите и крайниците (като: шия, глава, крила, нозе) на животни, умрели или заклани в течение на неделата. Това е било едничкото месно ястие, позволено да се яде в съботен ден и известно в народът под горекананото название.³¹

Дж. Ормсби използва буквалното и изгубило конотацията си *scraps* (карантия, пръжки), подобно на Подвързачов – „дреболии“, докато Д. Симидов, Т. Нейков и Н. Любимов предават описателно ястието, без да стане ясно какво стои зад испанското му название („яйца и сланина“ / „яйца със сланина“ / „яичница с салом“); П. и Т. Нейкови избират калкирането на словосъчетанието, като поясняват, че става дума за ястие („ястието на скръб и печал“) и дават бележка под линия, близка до тази на Т. Китанчев („Така се казвало ястието (дреболии и вътрешности на животни), което кастилските благородници са яли обикновено в събота в изпълнение на обета, даден след битката при Лас Навас де Толоса.“). В действителност става дума за две различни конотации на един и същи израз, но най-вероятно авторът е имал предвид бърканите яйца със сланина (различните речници и автори не стигат до съгласие с какво всъщност са забърквани яйцата), които се упоменават и в други текстове от същата епоха. Още по-интересно е, че старите християни наричали ястието „тортиля от яйца със сланина“, докато названието „страдания и беда“ било използвано от новопокръстените (бивши мюсюмлани и юдеи), за

³¹ Дон Кихот Ламаншки. Съчинение на Мигуел Сервантес де Сааведра. Част I. София, Печатница Янко С. Ковачев, 1893, с.11.

които яденето на сланина било мъчително, тъй като нарушавало повелите на предците им. Това е една от причините някои сервантисти да подозират, че както дон Кихот, така и неговият автор, са от еврейски произход.

Подробното описание на **облеклото на дон Кихот** също има за задача както да извае силуета му визуално, така и да затвърди впечатлението за неговата класова принадлежност. Реалиите от оригинала (*sayo* – широка връхна дреха без копчета, с дължина до коленете, но понякога и по-дълга, която се носела в Испания през XV–XVI в.; *velarte* – черен лъскав плат, и *calzas* – панталони, пристегнати към бедрата и прасците, които се носели в миналото) са пресъздадени по различни начини, често погрешно, от отделните преводачи. При Т. Китанчев например се изгубва черният блясък на връхната дреха, а долната част на облеклото се оказва просто „панталони“, които сме свикнали да си представяме като по-широки и свободни от описваното облекло („връхна дреха от тънко сукно с кадифени панталони и също такива чехли“). Д. Подвързачов пропуска детайлите – както често се случва в неговия превод – и всички описвани части на облеклото се превръщат просто в „костюми“ („останалата четвърт се разходваше за костюми – един полукадифян за в празник и един вълнен за делник“). Д. Симидов също изгубва част от търсената от автора образност, подобно на Т. Китанчев („дрехи от тънко сукно, за панталони от кадифе за в празник, с пантофи от същата материя. В делник той носеше дрехи също така от тънка материя“). Очевидно ранните български преводачи са сметнали тези реалии, свързани с облеклото за недостатъчно характерни и значими в общата тъкан на текста, за да бъдат транскрибирани и да им се обръща специално внимание. За разлика от тях, в двата превода на П. и Т. Нейкови и на Т. Нейков откриваме точно противоположния подход – дори съчетание на няколко подхода: транскрипция, описателен превод и бележка под линия (нещо, което пък изглежда преувеличено – „панталони-чорапи от кадифе, наречени *калсас*“, и обяснението: „калсас – чорапи, които в горната си част са били и панталони“ (П. и Т. Нейкови и Т. Нейков). Но пък и те не успяват да пресъздадат достатъчно убедително празнично облекчания гротесков силует с блестяща черна дреха, пристегната в кръста и приличаща на пола в долната си част, с тесни три четвърти панталони, подобни на клин, и кадифени чехли.

В чуждоезичните преводи това е постигнато донякъде по-успешно (макар и образът отново да е изкривен) посредством замяната на реалия от оригинала с друга от приемащата култура. Л. Виардо прибегва до *pourpoint de drap fin* – средновековна къса мъжка дреха, направена според него от фин шаяк, и до *chausses* – панталони до коленете, които са се носели през XII–XVI в. (*Le reste se dépensait en un pourpoint de drap fin et des chausses de panne avec leurs pantoufles de même étoffe*). Но описаната дреха е много по-къса и пристегната, носи се закопчана, като се асоциира не само с цивилно, но и с военно облекло, така че френският читател добива

съвсем различна представа за външния вид на дон Кихот в сравнение с испанския. Подобно е положението и при Дж. Ормсби, който е пресъздал реалитета с аналог на описаната френска дреха – *doublet* (по-скоро жакет, популярен през същия исторически период, пристегнат, с дължина до кръста, използван и от войници); при него обаче има успешна находка за плата, от който е направена дрехата – *cloth*, освен „плат“, „тъкан“, „сукно“, означава и „черен плат за свещенически дрехи“. Що се отнася до панталоните, в английската версия те стават „бричове“ – еквивалент на френските *chausses*, за които е характерно, че са широки в горната си част (*The rest of it went in a doublet of fine cloth and velvet breeches*). Н. Любимов също избира замяната на реалитета с друга реалитет – кафтан е старинна руска мъжка горна дреха, подобна на рокля, пристегната в кръста, типична и за някои мюсюлмански общества, но много по-дълга от описваната в оригинала. Затова преводачът е решил да я нарече „полукафтан“, което може да се приеме като сполучлива находка, но пък е изгубил образността по отношение на плата и на панталоните (*Остальное тратилось на тонкого сукна полукафтанье, бархатные штаны и такие же туфли, что составляло праздничный его наряд*).

Вариантите на **името на дон Кихот**, описани в края на разглеждания абзац, също се оказват натоварени с богата образност и с философски подтекст. *Quijada* например означава „челюст“, *quesada* е вид сладкиш, направен от натрошен хляб, сирене, яйца и захар, *quejada* лесно се асоциира с *queja* (оплакване, стенание). Окончателният вариант на името, върху което се спира Сервантес – *Quijote* – е част от доспехи, надбедреник. В тази връзка Бенигно Пальол си задава въпроса дали поведението на дон Кихот е миротворческо, или войнствено, дали той е „челюст“ или „сладкиш“? И стига до извода, че той не е нито мир, нито война, а двете неща едновременно, той е *Que-Jano* – римският бог Янус, с две лица – гледащи едновременно към мира и към войната, към миналото и към бъдещето.³² В преводите на тези смислово натоварени имена, освен неправилна транскрипция („Кезада“, „Кихана“ – при Т. Китанчев, „Квизада“, „Квезада“ и „Квиксана“ – при Д. Подвързачов, който вероятно се е опитал с последното да запази комичния ефект), откриваме пълно negliжиране на конотациите им; изключение правят само преводите на Н. Любимов и на Т. Нейков, които са обяснили значението на първите две имена в бележки под линия.

Като всяко класическо произведение на световната литература, и „Дон Кихот“ има множество преводи на всеки един от разглежданите езици (български, руски, френски и английски), а техният анализ и съпоставяне „позволява да се удостоверят преводаческите стратегии и компетентности. Да се извлекат – от преводния/илюстративния матери-

---

³² PALLOL, В. Цит. съч. (Прев. мой, С. М.)

ал – измеренията на Другостта, да се посочат преводаческите похвати и разбирания за предаването на реалиите като носители на чуждост³³. Културните маркери, които служат за привнасяне на допълнителен колорит и за експресивност на изказа, са запазени в различна степен в преводите, в които прозират индивидуалните и националните особености на преводачите. В някои случаи те биват дори заличени, пропуснати или предадени погрешно поради недостатъчно разбиране. Между разглежданите текстове съществуват очевидни връзки. Може би изключение прави само този на Дж. Ормсби, който, изглежда, не е повлиял българските преводачи, защото те са предпочитали посредничеството на френския и руския (това са били разпространените чужди езици, ползвани от българските ерудити в края на XIX и началото на XX в.). В английската версия се откриват буквален превод и транскрипция, най-често – замяна, но липсват пояснителни бележки. При Л. Виардо също преобладават аналозите, по-рядко се срещат транскрипция и описателен превод, като на места се появяват и подробни коментари в бележки. Замените с аналог в английския и френския превод правят впечатление и натежават чувствително като преобладаващ подход в сравнение с руския и българските преводи, което е възможно поради относителната географска близост между културите на Испания, Франция и Англия, известното сходство в историческите процеси и обичаите по време на Ренесанса, а може би – и поради близостта във времето, в което са реализирани преводите (делят ги само двадесет и две години). Н. Любимов най-често прибегва до описателен превод, по-рядко до замяна с аналог и транскрипция, като не липсват коментари под линия и са открити многобройни съответствия между неговата версия и превода на Т. Нейков (двата превода също са „съвременници“, принадлежащи на една и съща историческа епоха и социален строй). Що се отнася до ранните български версии, при Т. Китанчев преобладават описателният превод и транскрипцията – често погрешна – и се установяват неточности, загуба или изкривяване на значението на реалиите, но за времето си неговото дело е било сериозна крачка напред в българското преводаческо изкуство. Преводите на Д. Подвързачов и Д. Симидов също имат висока художествена стойност, въпреки загубите и пропуснатите елементи; Д. Симидов избира като основен подход описателния превод, макар че почти навсякъде в разглежданите примери при него се открива загуба или погрешно пресъздаване на реалиите. Ранните български преводи имат явни сходства с версията на Л. Виардо. Последното е лесно обяснимо, тъй като всички те използват различни френски преводи на романа.

Двата превода от езика на оригинала – на П. и Т. Нейкови и на Т. Нейков, са твърде сходни по отношение на пресъздаването на реалиите. Във втория превод прави впечатление, че Т. Нейков е избрал да транскри-

---

³³ НАЙДЕНОВА, Й. Цит. съч., с. 31.

бира и да обяснява в рамките на текста и/или с бележки повечето от неясните понятия, носители на културна и историческа специфика. Бележките под линия или в края на литературния текст са обект на сериозна полемика в съвременното преводознание, като по-често са отричани, защото решават лесно проблема с непреводимостта, но затрудняват четенето и откъсват читателя от повествованието, а освен това правят явно и натрапчиво присъствието на преводача.³⁴ Въпреки това те дават своя важен принос за опознаване на испанската действителност и са елементът, който най-съществено отличава превода на Т. Нейков от всички останали; те са свързани с образователната роля на преводната литература и обогатяват българския читател с ново знание и колорит; разкриват особеностите на епохата, в която е написан романът, на испанската култура, география и бит; обясняват не само реалиите, но и имена от древногръцката митология и култура, цитати от класически автори, игри на думи и др. Така бележките разширяват нивото на възприемане на текста и създават контекст.

Разбира се, не можем да очакваме от преводачите да се превърнат в тълкуватели на романа, но в разглежданите примери съвсем ясно се очертава тенденцията на частична или пълна загуба на конотациите и дълбинните смисли на избраните от автора културени. Богатият на образи и пластове и поради това изключително сложен текст на романа се явява превъзходна илюстрация на проблемите, които поставя преводът на културно маркиран текст (особено на тези, свързани с испанската култура от края на XVI в. и началото на XVII в., но не само). Което пък по никакъв начин не пречи, а дори помага на образите и на проблемите от романа да се възприемат като наднационални, общочовешки.

ЛИТЕРАТУРА

ВАСЕВА, И. *Стилистика на превода*. София: Наука и изкуство, 1989. [VASEVA, I. *Stilistika na prevoda*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989.]

ВЛАХОВ, С., ФЛОРИН, С. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство, 1990. [VLANOV, S., FLORIN, S. *Neprevodimoto v prevoda*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1990.]

ГЕНЦЛЕР, Е. *Съвременни теории за превода*. Прев. Анна Кършева-Станимирова. В. Търново: Пик, 1999. [GENTZLER, E. *Savremenni teorii za prevoda*. Prev. Anna Karsheva-Stanimirova. V. Tarnovo: Pik, 1999.]

КАСАБОВ, И. Предаване на колорит при превод на роден език. – В: *Преводът и родният език. Материали от теоретична конференция с международно участие 13–14 май 1986 г.* София: СПБ, 1987. [KASABOV, I. *Predavane na kolorit pri prevod na roden ezik*. – V: *Prevodat i rodniyat ezik. Materiali ot teoretichna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie 13–14 may 1986 g.* Sofia: SPB, 1987.]

---

³⁴ MAYORAL, R. La explicación de la información en la traducción intercultural. – In: *Estudis sobre la traducció*. Castello de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, D. L., 1994, p. 91.

ЛЕВЫЙ, И. *Искусство перевода*. Москва: Прогресс, 1973. [LEVYY, I. *Iskusstvo perevoda*. Moskva: Progress, 1973.]

МИХАЙЛОВА, С. Преводи и интерпретации на заглавието на романа „Дон Кихот“. – *Научни трудове на Пловдивския университет*. – *Филология*, том 60, 2022, с. 409–418. [MIHAYLOVA, S. Prevodi i interpretatsii na zaglavieto na romana „Don Kihot“. – *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet*. – *Filologiya*, tom 60, 2022, s. 409–418.]

НАЙДЕНОВА, Й. *Унгарските реалии в контекста на културния трансфер*. София: Изток-Запад, 2012. [NAYDENOVA, Y. *Ungarskite realii v konteksta na kulturniya transfer*. Sofia: Iztok-Zapad, 2012.]

EVEN-ZOHAR, I. Polysystem studies. – *Poetics today*, vol. 11, № 1, 1990.

HIDALGO, R. D. La transferencia como problema de traducción: Las palabras culturales en textos literarios de no ficción. – *Traducción y multiculturalidad*. María Pilar Blanco García (ed. lit.), Pilar Martino Alba (ed. lit.). Madrid: Instituto Universitario de Lenguas Modernas y Traductores, Universidad Complutense de Madrid: https://cvc.cervantes.es/lengua/iulmyt/pdf/traduccion_multiculturalidad/21_hidalgo.pdf [seen 12.11.2023].

MAYORAL, R. La explicación de la información en la traducción intercultural. – In: *Estudis sobre la traducció*. Amparo Hurtado Albir (ed.). Castellón de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, D. L., 1994, pp. 73–96.

PALLOL, B. *Interpretación del Quijote. Primera parte*. Madrid: Imprenta de Dionisio de los Rios, 1893.: https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/interpretacion-del-quiote-primera-parte/html/ff37c282-82b1-11df-acc7-002185ce6064_10.html [seen 12.11.2023].

TOURY, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Shanghai Foreign Language Education Press, 2001.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe, S.A., 1992: <https://www.wordreference.com/> [seen 12.11.2023].

RECREATING NATIONALLY COLOURED VOCABULARY IN A FOREIGN LANGUAGE. THE IMAGE OF DON QUIXOTE IN SELECTED TRANSLATIONS

Abstract. Lexemes, carrying a specific cultural charge in their native environment, prove to be one of the most difficult stumbling blocks for translators of literary texts. In this study, we aim to get to the heart of the culturally marked concepts found at the very beginning of “Don Quixote”, and to analyse whether and how it is possible to render them in a foreign language by observing the work of translators from different language groups and historical periods. Through a few code names and concepts, in a few sentences, the image of the knight is constructed almost materially in the original text – with the place he comes from, with his title, his spear and shield, his eating habits, his clothing (giving him social and religious belonging) and last but not least with the name he bears. A substantial part of this ‘materiality’, however, appears to have been lost or misrepresented in the translations under consideration. Five of the Bulgarian, as well as one each of the French, English and Russian translations of the novel are presented.

The choice of the foreign-language versions is related to the fact that Bulgarian translators, until the mid-twentieth century, translated the novel through the intermediary of French and Russian, while the English version is juxtaposed with the French due to the temporal proximity of their creation and the geographical proximity of the two host cultures. An attempt has been made to delineate the relations among the different translations and the influences they have had on each other, and to analyse the different strategies in recreating a nationally coloured vocabulary through the prism of the definitions and classifications of realia proposed by S. Vlahov and S. Florin, as well as the theoretical postulates of language as a cultural phenomenon and of translation as an intercultural transfer. *Keywords*: literary translation, intercultural communication, realia, Don Quixote, Hispanic studies

Svidna Mihaylova, Sen. Assist. Prof., PhD
Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchencki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria
E-mail: svidnamihaylova@gmail.com